

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

Literatura: *F. Adamski*, Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy, Kraków 2002; *M. Andrzejewski*, Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej (dziecko, rodzina, państwo), Kraków 2003; *tenże*, Rozwiązywanie rodzinnych sporów prawnych – między koncyliacją a kontrydycyjnością, [w:] *W. Czaplinski* (red.), Prawo w XXI wieku. Księga pamiątkowa 50-lecia Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Praca zbiorowa, Warszawa 2006; *tenże* (red.), Prawa dziecka – konteksty prawne i pedagogiczne, Poznań 2012; *tenże* (red.), Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych, Toruń 2013; *M. Arczewska*, Role społeczne sędziów rodzinnych, Warszawa 2009; *taż*, Dobro dziecka jako przedmiot troski społecznej, Kraków 2017; *B. Banaszkiewicz*, Problem konstytucyjnej oceny instytucjonalizacji związków homoseksualnych, KPP 2004, z. 2; *tenże*, „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”. O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP, KPP 2013, z. 3; *B. Czech* (red.), Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego? Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 roku w Katowicach, Katowice 1997; *L. Dyczewski*, Rodzina, społeczeństwo, państwo, Lublin 1993; *tenże*, Wiąż pokoleniowa w rodzinie, Lublin 2002; *T. Jasudowicz* (red.), Prawa rodziny – prawa w rodzinie. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie. Wypisy z nauczania Ojca Świętego, Toruń 1999; *S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke*, Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki, Toruń 2012; *L. Kocik*, Rodzina w obliczu wartości i wzorów ponowoczesnego świata, Kraków 2006; *J. Kusztel*, Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne, Kraków 2018; *A. Mączczyński*, Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego, [w:] *P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, Warszawa 2012; *C. Mik*, Międzynarodowe prawo rodzinne Unii Europejskiej na tle ewolucji współpracy sądowej w sprawach cywilnych, [w:] *L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar*, Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005; *M. Nazar*, Konkubinaty a małżeństwo, [w:] *M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz* (red.), Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smyczyńskiego, Toruń 2008; *Z. Radwański*, Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, SC 1981, t. XXXI; *tenże*, Badania nad prawem rodzinnym, [w:] *Z. Tysza* (red.), Metodologiczne problemy badań nad rodziną, Poznań 1980; *tenże*, Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa, [w:] *M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz* (red.), Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smyczyńskiego, Toruń 2008; *tenże*, Problemy kodyfikacji prawa rodzinnego, [w:] *J. Bleszyński, J. Rajski* (red.), Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego, Warszawa 1985; *A. Ryng, R. Zegadło*, Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci a prawo polskie,

RiP 2007, Nr 1(4); *M. Saffan* (red.), Standardy prawne Rady Europy, t. I, Prawo rodzinne, Warszawa 1994; *M.K. Slany*, Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie, Kraków 2002; *T. Smyczyński*, Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji, PiP 1997, z. 12; *tenże*, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, PiP 1995, z. 1; *tenże* (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1998; *tenże*, Kierunki reformy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, KPP 1999, z. 2; *tenże*, Prawo rodzinne i stosunki rodzinno-prawne, Studia Prawa Prywatnego 2007, Nr 1; *tenże*, Stan cywilny i jego ochrona, ZN Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki Prawnicze 2009, Nr 19; *W. Stojanowska*, Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania, [w:] *T. Smyczyński* (red.), Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1998; *taż*, Rozwód a dobro dziecka, Warszawa 1979; *T. Szlendak*, Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie, Warszawa 2010; *P. Telusiewicz*, Służebna rola zwrotu „rodzinny” w przepisach prawa polskiego, Lublin 2013; *Z. Tyszka*, Socjologia rodziny, Warszawa 1979; *E. Wiśniewska*, Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim, Acta Universitatis Wratislaviensis 1990, Nr 1152, Prawo CLXXXVI; *F. Zedler*, Sądy rodzinne. Wybrane zagadnienia organizacyjne i procesowe, Warszawa 1984; *Z. Ziemiński*, Wieloaspektowość badań nad prawem dotyczącym rodziny, [w:] *Z. Tyszka* (red.), Metodologiczne problemy badań nad rodziną. Praca zbiorowa, Poznań 1980; *M. Ziemska* (red.), Rodzina współczesna, Warszawa 1999.

§ 1. Prawo rodzinne i prawo opiekuńcze

Prawo rodzinne tworzą normy regulujące podstawowe kwestie związane z funkcjonowaniem rodziny, takie jak:

- zawarcie małżeństwa;
- osobowe i majątkowe relacje między małżonkami;
- ustanie związku małżeńskiego;
- ustalenie pochodzenia dziecka;
- sprawowania władzy rodzicielskiej i kontakty z dzieckiem;
- przysposobienie;
- umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej;
- alimentacja.

Specyfiką większości norm prawa rodzinnego jest ich bezwzględnie obowiązujący charakter, co oznacza, że ich wyrażonej w ustawie treści nie można zmienić wolą podmiotów, których one dotyczą. Przykładowo: rodzice nie mogą przekazać innym osobom władzy rodzicielskiej, jaka im na mocy KRO przysługuje, podobnie jak rozwodzący się rodzice nie mogą ustalić sposobu realizowania kontaktów z dzieckiem w sposób sprzeczny z jego dobrem. Prawo opiekuńcze to z kolei normy dotyczące ochrony interesów życiowych (spraw osobowych i majątkowych) osób małoletnich, nad którymi nikt nie sprawuje władzy rodzicielskiej oraz całkowicie ubezwłasnowolnionych osób dorosłych. Nad jednymi i drugimi sąd opiekuńczy ma obowiązek ustanowić opiekę i wyznaczyć dla nich opiekuna.

Jedynie względy funkcjonalne sprawiły, że współtworzą one wraz z prawem rodzinnym jeden kodeks – prawo opiekuńcze bliżej bowiem jest do osobowego prawa cywilnego.

Inne, przyjęte poza Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym, bardzo liczne uregulowania odnoszące się do funkcjonowania rodziny, są określane, jako prawo dotyczące rodziny i zostały scharakteryzowane niżej.

Prawo rodzinne jest działem prawa cywilnego. Nawiązuje ono do wielu kwestii uregulowanych w Kodeksie cywilnym, które są na studiach prawniczych przedmiotem wykładu zwłaszcza z części ogólnej prawa cywilnego.

Są one w podręczniku wyjaśniane jedynie na tyle na ile to konieczne i z pewnością wykładowcy muszą w tym zakresie dzielić się ze studentami zasobami własnej wiedzy z tego obszaru.

Specyfiką stosunków prawnych (relacji między podmiotami prawa) powstających na gruncie prawa rodzinnego jest to, że łączą ściśle określone podmioty, a zmiana stron tych stosunków nie jest dopuszczalna. Uregulowania prawa rodzinnego mają służyć stabilności rodziny i poszanowania jej autonomii. Interweniowanie prawem w życie rodziny jest dopuszczalne, o ile jest to niezbędne dla rozwiązania rodzinnego problemu prawnego.

Każda norma prawna powinna mieć uzasadnienie swego istnienia w etyce, jednak na tle innych dziedzin prawa związek norm prawa rodzinnego z etyką jest szczególnie silny. Dowodzi tego m.in. częste występowanie w nich klauzul generalnych (zwrotów, których interpretowanie wymaga odwołania się do ocen żywionych przez ustawodawcę) takich jak: dobro dziecka¹, dobro rodziny² (coś jest dobre lub niedobre dla dziecka, czy rodziny), zasady współżycia społecznego³.

Doniosłą rolę spełniają też w prawie rodzinnym normy postępowania, które nie zostały obwarowane sankcją prawną (*leges imperfectae*) służące wyrażeniu w tekście prawnym aprobowanej przez ustawodawcę wizji funkcjonowania rodziny połączonej z przekonaniem o nieużyteczności w danym przypadku stosowania przymusu prawnego do jej realizacji⁴.

Należy podkreślić, że uregulowania dotyczące stosunków prawnych łączących poszczególnych członków rodziny lub odnoszące się do relacji między nimi, formułowane są w prawie rodzinnym w taki sposób, aby ochrona obejmowała również rodzinę, którą oni współtworzą. Przejawia się to m.in.:

- w uzależnieniu zezwolenia na zawarcie małżeństwa kobietom, które nie ukończyły 18. roku życia, a także osobom z niepełnosprawnością intelektualną, od oceny, czy byłoby to zgodne z dobrem założonej rodziny (art. 10 § 1 i art. 12 § 1 KRO);
- w obowiązku małżonków zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli (art. 27 KRO);
- we wspólnej odpowiedzialności małżonków, żyjących w ustroju wspólności majątkowej, za długi jednego z nich (art. 41 KRO); – w obowiązku dziecka, któ-

¹ Zob. np.: art. 56 § 2, art. 58 § 1 i 2, art. 61 § 2, art. 95 § 2 i 3, art. 106, 109 § 1, art. 113¹ § 1, art. 114 § 1, art. 118 § 3, art. 119 § 2, art. 120, 125 § 1, art. 149 § 1, art. 154 KRO.

² Zob. art. 10 § 1, art. 23, 39, art. 45 § 2 KRO.

³ Zob. art. 56 § 2 i 3, art. 61 § 2, art. 144 § 1, art. 144¹, 179 § 2 KRO.

⁴ Zob. zwłaszcza: art. 23, 61⁴ § 3, art. 87, 95 § 2, art. 152 zd. 1 KRO.

- re mieszka u rodziców, a ma dochody z pracy, przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny (art. 91 § 1 KRO);
- w obowiązku dziecka, które pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, pomocy im we wspólnym gospodarstwie (art. 91 § 2 KRO).

§ 2. Źródła prawa rodzinnego

I. Konstytucja RP o rodzinie

Konstytucja RP¹ zawiera kilka przepisów dotyczących wprost prawnej ochrony rodziny.

W art. 18 Konstytucji RP określono małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety, deklarując, że – obok rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa – znajduje się ono pod ochroną RP. Treść przepisu sprawia, że nie ma formalnych przeszkód (choć budzi to wątpliwości merytoryczne), by uregulować pożycie par homoseksualnych na gruncie prawa majątkowego i socjalnego. Wyklucza ona natomiast tworzenie ustawy regulującej zawieranie przez pary homoseksualne związków małżeńskich.

Artykuł 47 Konstytucji RP zapewnia każdemu poszanowanie prywatności życia rodzinnego i prawo rodziny do prywatności. Jest ono konsekwencją przyjęcia w polskim prawie zasady autonomii rodziny rozumianej przede wszystkim, jako autonomia względem wpływów państwa.

Uszczegółowieniem prawa rodziny do prywatności jest prawo rodziców do prymatu w wychowaniu dzieci (art. 48 ust. 1 Konstytucji RP). Rodzice, wychowując dziecko, powinni jednak uwzględniać stopień jego dojrzałości, a także wolność sumienia i wyznania oraz przekonania, jakie ono żywi. Ma to znaczenie praktyczne m.in. w ramach zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego (art. 53 ust. 3 Konstytucji RP).

Interpretacja wskazanych przepisów powinna być następująca: kierunek wychowania i nauczania moralnego, a także wychowania i nauczania religijnego wyznaczają dziecku jego rodzice. Powinni oni w swych decyzjach uwzględniać zdanie dziecka stosownie do stopnia jego dojrzałości (art. 95 § 4 KRO). Gdyby rodzice egzekwowali swą wolę wbrew poglądom dziecka, dopuszczając się zachowań zagrożających jego dobru lub też rażąco nadużyli swych uprawnień, wówczas mogłoby dojść do ingerencji sądu w formie ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej (art. 109 § 1 lub art. 111 § 1 KRO). Istnieje bowiem możliwość ingerowania Państwa w relację łączącą rodziców z dziećmi, jednak „tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu” (art. 48 ust. 2 Konstytucji RP).

¹ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

Konstytucyjną rangę ma w Polsce idea ochrony praw dziecka: „Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją” (art. 72 ust. 1 zd. 2 Konstytucji RP), zaś: „Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych” (ust. 2).

Konstytucja nakłada na państwo obowiązek prowadzenia polityki społecznej i gospodarczej uwzględniającej dobro rodziny dając prawo do szczególnej ochrony rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej (art. 71 Konstytucji RP).

II. Kodeks rodzinny i opiekuńczy

Głównym źródłem prawa rodzinnego jest KRO, który obowiązuje od 1.1.1965 r. Zawiera on regulacje stosunków rodzinnoprawnych opartych na małżeństwie, pokrewieństwie, powinowactwie i przysposobieniu oraz unormowania wykraczające poza tę materię, bo należące do obszaru osobowego prawa cywilnego, a dotyczące stosunków opiekuńczych. Na przestrzeni z górą 50 lat obowiązywania, był wielokrotnie nowelizowany. Pierwotny tekst bądź modyfikowano, bądź wprowadzono do niego nowe uregulowania. Treść tego Kodeksu jest przedmiotem wykładu w tej części podręcznika i podstawowym aktem prawnym, na którym wykład jest oparty.

III. Prawo rodzinne a prawo dotyczące rodziny

Poza prawem rodzinnym, czyli normami zawartymi w Konstytucji i Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, są również przepisy wielu innych aktów prawnych dotyczące obowiązków i praw w zakresie ról w grupie rodzinnej, a także normy, które bezpośrednio nie regulują obowiązków członków rodziny, lecz mają wyraźny wpływ na funkcjonowanie rodziny. Składają się one na prawo dotyczące rodziny, czyli zbiór norm, należących do różnych gałęzi prawa, które wyodrębnione są według kryterium funkcji, jaką jest ochrona rodziny.

Prawo rodzinne w ścisłym znaczeniu należy traktować, jako swoistą część ogólną w stosunku do szczegółowych regulacji przyjętych w prawie dotyczącym rodziny. Te drugie zaś należy interpretować w łączności z odpowiadającymi im instytucjami prawa rodzinnego, by tworzyły wraz z nimi aksjologiczną, formalną i pragmatyczną całość. Tego oczekuje się wszak od systemu prawa.

Wśród aktów prawnych, jakie należy zaliczyć w całości lub w części do prawa dotyczącego rodziny na szczególne uwzględnienie zasługują:

- 1) ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego¹, która jest ściśle powiązana m.in. z przepisami prawa rodzinnego o przysposobieniu, zawarciu lub ustaniu małżeństwa;

¹ Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 2064 ze zm.

- 2) ustawa z 7.9.2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów¹ – silnie nawiązująca do uregulowań kodeksowych na temat obowiązków alimentacyjnych (zob. rozdział III);
- 3) ustawa z 19.8.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego²;
- 4) ustawa z 9.6.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej³ – szczegółowo regulująca administracyjne i proceduralne zagadnienia pieczy zastępczej i procedury adopcyjnej (zob. rozdział III);
- 5) ustawa z 12.3.2004 r. o pomocy społecznej⁴, której regulacje są silnie funkcjonalnie i formalnie związane z przepisami kodeksowymi dotyczącymi mi obowiązków alimentacyjnych;
- 6) ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich⁵ (zob. rozdział VI);
- 7) rozdział XXV KK (ale nie tylko ten) poświęcony ochronie rodziny (zob. rozdział V);
- 8) ustawa z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁶;
- 9) ustawa z 17.10.2008 r. o zmianie imienia i nazwiska⁷ zawierająca reguły przyjmowania imion i nazwisk innych niż te, które nadano na podstawie KRO;
- 10) ustawa z 7.1.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁸ zawierająca regulacje dotyczące realizowania przez rodzinę jej funkcji prokreacyjnej w kontekście zagwarantowanego każdemu w Konstytucji prawa do życia;
- 11) Kodeks pracy, zwłaszcza jego przepisy o ochronie macierzyństwa i egzekucji alimentów z wynagrodzenia za pracę;
- 12) Kodeks cywilny.

Wśród licznych uregulowań KC dotyczących wprost życia rodzinnego wskazać można na przepisy prawa spadkowego, regulacje umów zawieranych z reguły w kręgu rodzinnym, takich jak dożywocie i renta, instytucję renty odszkodowawczej dla rodziny osoby poszkodowanej czynem niedozwolonym, art. 680¹ stanowiący, że bez względu na istniejące między małżonkami stosunki majątkowe, są oni najemcami lokalu mającego służyć zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych założonej przez nich rodziny, jeżeli nawiązanie stosunku najmu nastąpiło w czasie trwania małżeństwa;

- 13) ustawa z 4.2.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe⁹ zawierająca reguły kolizyjne wskazujące prawo właściwe dla spraw rodzinnych z elementem zagranicznym;
- 14) ustawy dotyczące ubezpieczeń społecznych: z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych¹⁰, z 25.6.1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa¹¹, z 30.10.2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych¹², które (podobnie jak wymieniona wyżej ustawa o pomocy społecznej) dotyczą rozmaitych świadczeń o charakterze ubezpieczeniowym i zaopatrzeniowym, co ma istotny wpływ na uprawnienia i obowiązki alimentacyjne;

¹ Tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 554.

² Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 882 ze zm.

³ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 697 ze zm.

⁴ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1769 ze zm.

⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1654 ze zm.

⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1390.

⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 10.

⁸ Dz.U. Nr 17, poz. 78 ze zm.

⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1792.

¹⁰ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1383 ze zm.

¹¹ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1368 ze zm.

¹² Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1773 ze zm.

15) Kodeks postępowania cywilnego;

Chodzi zwłaszcza o zawarte w nim przepisy sprofilowane pod kątem specyfiki rozstrzygnięcia spraw rodzinnych dotyczące postępowań odrębnych w sprawach małżeńskich i w sprawach ze stosunków między rodzicami a dziećmi (art. 425–458), postępowań nieprocesowych w sprawach z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli (art. 561–605) i w sprawach z zakresu prawa osobowego (art. 526–560), postępowania egzekucyjnego świadczeń alimentacyjnych (art. 1081–1088), a nade wszystko przepisy o mediacji, które weszły w życie w 2005 r. (art. 183¹–183¹⁵, a także związane z możliwością przeprowadzenia mediacji zmiany w postępowaniu w sprawach o rozwód i o separację oraz w sprawach rodzinnych i opiekuńczych rozpatrywanych w trybie nieprocesowym – nowy art. 570²).

16) ustawa z 6.1.2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka¹.

Do prawa dotyczącego rodziny należy też wiele ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych, które są częścią krajowego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane, chyba że stosowanie danej konwencji jest uzależnione od wydania ustawy (art. 91 Konstytucji RP). W najbardziej znanych dokumentach międzynarodowych dotyczących praw człowieka², rodzinie poświęcono mało miejsca. Jednak to właśnie w nich wyrażono idee prymatu rodziców w wychowaniu dzieci, autonomii rodziny względem wpływów państwa, a także potrzebę wspierania rodziny przez państwo.

Pod względem szczegółowości i kompleksowego charakteru uregulowań dotyczących rodziny wyjątkowy charakter ma Konwencja o Prawach Dziecka z 20.11.1989 r.³, której znajomość w szczególności wypada pedagogom. Potraktowano w niej dziecko, jako samodzielny podmiot prawa, podkreślając konieczność zapewnienia ochrony każdemu dziecku bez względu na jego rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne, status majątkowy, niepełnosprawność, cenzus urodzenia lub jakikolwiek inny, a także bez względu na jakikolwiek cenzus jego rodziców bądź opiekunów prawnych.

Podstawą regulacji przyjętych w tej konwencji jest pogląd, że najskuteczniejszym sposobem ochrony praw dzieci jest ochrona i wspieranie rodzin, tak aby mogły one w pełnym zakresie wypełniać swoje funkcje.

Kryterium oceny wszelkich przedsięwzięć dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje pomocy społecznej, sądy, władze administracyjne i ciała ustawodawcze, jest na gruncie tej konwencji „najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka” (art. 3).

Jeżeli chodzi o pojmowanie dziecka, to, z jednej strony, w Preambule mowa jest o potrzebie ochrony praw dzieci „zarówno przed, jak i po urodzeniu”, z drugiej zaś, w art. 1, określono dziecko jako „istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełno-

¹ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 922.

² Proklamowana 10.12.1948 r. przez ONZ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka czy uchwalone przez Zgromadzenie Ogólne tej organizacji 19.12.1966 r. Pakty Praw Człowieka (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

³ Uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20.11.1989 r., a ratyfikowana przez Polskę 30.9.1991 r. (Dz.U. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

letniość”. Mglistość wypowiedzi na temat początku ludzkiej istoty miała kluczowe znaczenie dla ratyfikowania konwencji przez prawie wszystkie kraje.

Niektóre spośród wymienionych w Konwencji praw dziecka będą przedmiotem rozważań zawartych w dalszych rozdziałach skryptu, gdzie omówiono je na tle polskiego ustawodawstwa. Chodzi tu o prawo dziecka do:

- 1) życia (art. 6),
- 2) określenia tożsamości i znajomości swego pochodzenia (art. 7),
- 3) rodziny i pozostawania pod opieką rodziców, którym przysługuje prymat w wychowaniu dziecka (art. 7 oraz 5, 18, 27),
- 4) poszanowania więzi rodzinnych (art. 9),
- 5) ustanowienia dla niego pieczy zastępczej (art. 20),
- 6) ochrony przed wszelkimi formami przemocy (art. 19), w tym ochrony przed wszelkimi formami wyzysku seksualnego i nadużyć seksualnych (art. 34),
- 7) ochrony dobra dziecka w postępowaniu adopcyjnym (art. 21),
- 8) odpowiedniego poziomu życia (art. 27).

Konwencja o Prawach Dziecka wymienia również m.in. wolności: wypowiedzi (art. 12), myśli, sumienia i religii (art. 14), zrzeszania się i pokojowych zgromadzeń (art. 15), a także prawa do: dostępu do informacji oraz materiałów pochodzących z różnorodnych źródeł krajowych i międzynarodowych (art. 17), korzystania z usług medycznych i rehabilitacyjnych (art. 24, 25), zabezpieczenia społecznego, w tym ubezpieczeń społecznych (art. 26), pełni normalnego życia w przypadku dzieci niepełnosprawnych (art. 23), nauki (art. 28, 29), własnego życia kulturalnego dzieci należących do mniejszości etnicznych, religijnych, językowych oraz pochodzenia autochtonicznego (art. 30) i inne.

Spśród innych międzynarodowych dokumentów dotyczących rodziny, statusu poszczególnych jej członków, relacji między nimi, konkretnych problemów związanych z funkcjonowaniem rodziny itp. najistotniejsze to:

- 1) Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci (Strasburg 25.1.1996 r.¹);

Zawiera gwarancje ochrony praw na gruncie prawa proceduralnego. Oparta jest na założeniu, że zanim sprawa rodzinnego konfliktu zostanie przedstawiona właściwemu organowi sądowemu, pożądane jest podjęcie prób osiągnięcia porozumienia wewnątrz rodziny. Jeżeli jednak konieczne stanie się wszczęcie postępowania, wówczas dzieci powinny posiadać możliwość wykonywania swoich praw. Konwencja wymienia prawa procesowe dzieci, w tym m.in. prawo do: bycia informowanym o swojej sytuacji prawnej, wyrażania swoich opinii w toku postępowania (dotyczy ono dzieci mających wystarczające rozeznanie w dotyczącym ich postępowaniu), żądania wyznaczenia specjalnego pełnomocnika lub ustanowienia własnego pełnomocnika, a także prawo do korzystania ze wszystkich lub niektórych praw strony.

Wśród zadań spoczywających na sędzie wskazano obowiązek:

- a) zebrania wszelkich informacji niezbędnych do rozstrzygnięcia zgodnego z dobrem dziecka,
- b) upewnienia się (poprzez zasięgnięcie opinii dziecka), czy dziecko otrzymało wszelkie – stosowne do jego rozeznania – istotne informacje,
- c) umożliwienia dziecku przedstawienia stanowiska i uwzględnienie go,
- d) szybkiego działania w sprawach dotyczących dzieci, a w określonych prawem przypadkach wszczynania spraw z urzędu, ustanawiania pełnomocników w sprawach, w których rodzice nie mogą reprezentować dziecka;

¹ Dz.U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128.

- 2) Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Rzym 4.11.1950 r.¹) wraz z opartym na niej orzecznictwem Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

Istotne znaczenie ma zwłaszcza art. 8 tej konwencji, który brzmi: „1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji. 2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”. Ponadto „[...] Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi”;

- 3) Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę (Haga 25.10.1980 r.²);
- 4) Europejska Konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz przywracaniu pieczy nad dzieckiem (Luksemburg 20.5.1980 r.³);
- 5) Konwencja o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych (Haga 2.10.1973 r.⁴);
- 6) Europejska Konwencja o przysposobieniu dzieci (Strasburg 24.4.1967 r.⁵);
- 7) Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego (Haga 29.5.1993 r.⁶).

Wśród źródeł prawa dotyczącego rodziny wymienić należy rezolucje i rekomendacje przyjęte przez Radę Europy, a to z powodu ich wpływu na kształtowanie prawa w państwach członkowskich, a zwłaszcza:

- 1) rezolucję Nr (77)33 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną i rekomendacji Nr R (87)6;
- 2) rekomendację Nr R (84)4 w sprawie odpowiedzialności rodzicielskiej;
- 3) rekomendację Nr R (82)2 w sprawie wypłacania przez państwo zaliczek na poczet świadczeń alimentacyjnych należnych dzieciom i wielu innych.

Problematyka rodzinna znajduje też odzwierciedlenie w ustawodawstwie Unii Europejskiej, czego przykładem jest rozporządzenie Rady (WE) Nr 2201/2003 z 27.11.2003 r. o jurysdykcji oraz uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej⁷ (uchylające rozporządzenie (WE) Nr 1347/2000), tzw. Bruksela II bis. Aktem o dużej doniosłości społecznej jest też rozporządzenie Rady (WE) Nr 4/2009 z 18.12.2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych⁸.

Polska zawarła poza tym szereg umów dwustronnych dotyczących pomocy prawnej w sprawach cywilnych, karnych oraz rodzinnych.

¹ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm. i uzup.

² Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528 ze sprost.

³ Dz.U. z 1996 r. Nr 31, poz. 134 ze sprost.

⁴ Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 444.

⁵ Dz.U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157.

⁶ Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448 ze sprost.

⁷ Dz.Urz. UE L 338/2003, s. 1–29.

⁸ Dz.Urz. UE L 7/2009, s. 1–79.

§ 3. Podstawowe pojęcia dotyczące rodziny

I. Rodzina

W opracowaniach socjologicznych i w dokumentach międzynarodowych rodzina określana jest jako podstawowa komórka społeczna. Podstawowa, albowiem najmniejsza, a ponadto taka, do której należy, należał lub należeć będzie każdy. Rodzina jest też powszechnie określana jako grupa najlepiej odpowiadająca psychologicznym, w tym emocjonalnym, potrzebom człowieka i w typowej sytuacji optymalne środowisko jego wszechstronnego rozwoju.

Rodziny nie zdefiniowano w przepisach prawa rodzinnego, co nie jest uchybieniem ustawodawcy. Można bowiem to pojęcie wyinterpretować (interpretowanie tekstów prawnych jest istotą pracy prawnika) z ogółu unormowań KRO, jako opartą na małżeństwie rodzinę małą (w języku socjologów zwana rodziną nuklearną), czyli jedno- lub dwupokoleniową (por. art. 27 KRO). Szersze ujęcie rodziny znajduje się w przepisach dotyczących obowiązków alimentacyjnych (art. 60 i 61⁴ § 4, art. 128–144¹ KRO), które dotyczą wszystkich krewnych w linii prostej, niektórych spośród powinowatych, małżonków (także po rozwodzie, unieważnieniu małżeństwa i żyjących w separacji), rodzeństwa, osób, których więź adopcyjna została rozwiązana (art. 125 KRO) i niektórych innych osób (art. 141 KRO), a także w przepisach o kontaktach z dzieckiem, które przysługują rodzicom, rodzeństwu, dziadkom i powinowatym w linii prostej (art. 113⁶ KRO).

Więzami rodzinnymi w rozumieniu polskiego prawa rodzinnego są:

- 1) pokrewieństwo (jego konsekwencje prawne są ograniczone do pokrewieństwa w linii prostej oraz pokrewieństwa w linii bocznej w stopniu drugim);
- 2) przysposobienie (niektóre jego skutki mogą trwać również po rozwiązaniu przysposobienia);
- 3) powinowactwo (konsekwencje prawne dotyczą wyłącznie powinowactwa w linii prostej);
- 4) małżeństwo (skutki prawne małżeństwa mogą trwać po jego ustaniu).

W aktach prawnych innych niż Kodeks, czasami rodzina jest zdefiniowana, ale jedynie w sposób użyteczny wyłącznie dla celów, jakie ustawodawca chce w danej ustawie osiągnąć. Na przykład w ustawie o pomocy społecznej rodziną nazwano osoby tworzące wspólne gospodarstwo domowe, co wiąże się ze sposobem ustalania uprawnień do świadczeń socjalnych zależnych od osiągnięcia w rodzinie odpowiednio niskiego miesięcznego dochodu na osobę. Z kolei w ustawie o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych jako członków rodziny zmarłego pracownika uprawnionych po nim do renty rodzinnej wymieniono: dzieci własne i przez niego przysposobione, pasierbów, wnuki i rodzeństwo przyjęte na wychowanie i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletności i inne dzieci, w tym również w ramach rodziny zastępczej, ponadto małżonka (wdowę i wdowca także wówczas, gdy przed śmiercią ubezpieczonego orzeczony został między nimi rozwód lub separacja) oraz rodziców (art. 65–71 tej ustawy).

W Konstytucji RP posłużono się pojęciem „rodzina niepełna” (art. 71) wskazując, że rodziny takie powinny być przedmiotem szczególnej troski w ramach prowadzonej przez państwo polityki społecznej. Ten kontekst (polityka społeczna) skłania, by omawiane pojęcie odnosić do rodzin ekonomicznie niewydolnych – samotnie gospodarujący rodzic wraz z dzieckiem (lub z dziećmi), a więc grupa społeczna, w której co najwyżej jedna osoba (a bywa, że żadna) ma źródło utrzymania i wyłącznie na niej spoczywają obowiązki związane z wychowaniem dzieci i pracą w gospodarstwie. Udzielanie, tak rozumianym rodzinom niepełnym, ekonomicznego wsparcia z funduszy publicznych jest uzasadnione etycznym nakazem pomocy słabszym. Takiego uzasadnienia nie ma natomiast idea wspierania, w ramach polityki społecznej państwa, osób jedynie formalnie samotnych, a faktycznie żyjących w trwałych związkach, czyli w konkubinatach.

W przepisach ustawy o świadczeniach rodzinnych obowiązujących od jej wejścia w życie 1.5.2004 r. do uchylenia ustawą o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej z 22.4.2005 r., przyjęto jednak, iż rodziną niepełną jest także konkubinaty. Dodatek dla osób samotnie wychowujących dziecko, a więc dla rodziny niepełnej, przyznano bowiem m.in. rodzicom, którzy byli jedynie formalnie samotni (nie pozostawali w związku małżeńskim), a w rzeczywistości żyli w konkubinacie. Trybunał Konstytucyjny¹ trafnie uznał to rozwiązanie za sprzeczne m.in. z art. 18 Konstytucji RP, który nakazuje ochronę rodziny, z czym nie da się pogodzić dyskryminowania w dostępie do świadczeń socjalnych rodzin opartych na małżeństwie w porównaniu z osobami formalnie samotnymi, ale faktycznie żyjącymi w konkubinacie.

Jako sprzeczne z art. 18 Konstytucji są częste w praktyce przywileje w przyjmowaniu do żłobków i przedszkoli dzieci osób żyjących w konkubinacie, jako rzekomo dzieci osób samotnie wychowujących dziecko. Nie są to rodziny niepełne w rozumieniu art. 71 Konstytucji RP.

Z kolei w orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu wydawanych na podstawie art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, kategorię „życie rodzinne”, odnoszono nie tylko do więzów wynikających z małżeństwa i pokrewieństwa, lecz również do: zamieszkującego razem związku faktycznego², związku łączącego mężczyznę, który łoży na utrzymanie dziecka ze swą byłą żoną, z którą się rozwiódł³, związku ojca z dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej⁴, związku faktycznego, w którym mężczyzna – co prawda – nie zamieszkiwał razem z matką swych dzieci, których nie mógł uznać z przyczyn formalnych⁵, związku homoseksualnego⁶.

¹ Wyr. K 16/04 z 18.5.2005 r. (Dz.U. Nr 95, poz. 806).

² Sprawa z 26.5.1994 r., *Keegan v. Irlandia*, A 290, skarga Nr 16969/90.

³ Sprawa z 26.6.1988 r., *Berrenhab v. Holandia*, A 138.

⁴ Sprawa z 23.9.1994 r., *Hokkanen v. Finlandia*, A 229-A, skarga Nr 19823/92.

⁵ Sprawa z 27.10.1994 r., *Kroon i inni v. Holandia*, A 297-C, skarga Nr 18535/91.

⁶ Sprawa z 2.3.2010 r., *Kozak v. Polska*, skarga Nr 13102/02 oraz sprawa z 26.7.2003 r., *Karner v. Austria*, skarga Nr 40016/98, w którym za sprzeczny z art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka uznano wyr. SN Austrii uniemożliwiający partnerowi homoseksualnemu wstąpienie w prawa zmarłego najemcy.

II. Małżeństwo

Fundamentem rodziny jest małżeństwo, które, w świetle przepisów KRO oraz art. 18 Konstytucji RP, jest związkiem mężczyzny i kobiety sformalizowanym przez normy regulujące przesłanki jego zawarcia. Jest to związek osób wolnych w tym sensie, że swobodnie wyrażają one chęć jego zawarcia. Z założenia ma to być związek trwały, choć – na gruncie prawa – nie jest on nierozzerwalny (istnieje dopuszczalność rozwiązania małżeństwa). Małżonkowie mają w swym związku równe prawa i obowiązki.

III. Dziecko

Niewątpliwie dzieckiem jest każdy, kto nie jest pełnoletni i w związku z tym podlega władzy rodzicielskiej rodziców lub opiece sprawowanej przez opiekuna.

Pełnoletność uzyskuje kobieta, która za zezwoleniem sądu wyszła za mąż po ukończeniu 16. roku życia.

Słowo „dziecko” użyte w art. 133 § 1 KRO odnosi się również do dzieci będących osobami pełnoletnimi. Obowiązek alimentacyjny spoczywający na rodzicach względem ich dziecka trwa bowiem dopóty, dopóki nie stanie się ono ekonomicznie samodzielne, co w typowych przypadkach następuje po przekroczeniu progu metrykalnej dorosłości.

Można wskazać wiele innych przykładów przepisów dotyczących dzieci będących osobami dorosłymi, np. w art. 931 KC wyznaczono pierwszy krąg spadkobierców w ramach dziedziczenia ustawowego. W tym przepisie nie pada jednak słowo „dziecko”, lecz „zstępni” czyli pokolenia młodsze (dzieci, wnuki, prawnuki itd.).

Nie wchodząc w problematykę filozoficzną, czy też biologiczną zagadnienia, należy wskazać uregulowania odnoszące się do początku życia. W preambule Konwencji Prawach Dziecka stwierdzono, że dziecko „wymaga szczególnej opieki i troski – w tym ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu”. Z kolei na podstawie ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka dzieckiem, jako podmiotem, który ma być chroniony jest „każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności” (art. 2 ust. 1). Również w ustawie o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży objęto ochroną życie ludzkie poczynszy od jego fazy prenatalnej. Nałożono – m.in. na organy administracji rządowej i samorządowej – obowiązek wspierania kobiet ciężarnych na płaszczyźnie medycznej, prawnej i socjalnej akcentując, że chodzi tu też o opiekę prenatalną nad dzieckiem.

Czyn określany, jako przerwanie ciąży, jest zakazany pod groźbą kary (art. 152–154 KK), a sankcja karna dotknąć może lekarza, który go dokonał wbrew przepisom ustawy, podżegacza i pomocnika. Natomiast nie podlega karze kobieta, która poddała się temu zabiegowi. We wspomnianej ustawie wskazano wyjątko-

we sytuacje, w których przerwanie ciąży jest dopuszczalne. Nie popełnia bowiem przestępstwa lekarz, który dokonał tego w publicznym zakładzie opieki zdrowotnej w przypadku, gdy:

- 1) ciąża była zagrożeniem dla życia lub poważnym zagrożeniem dla zdrowia matki, co stwierdzono orzeczeniem lekarza innego niż lekarz podejmujący działanie (nie jest ono niezbędne w przypadku natychmiastowej konieczności uchylecia zagrożenia dla matki);
- 2) badania prenatalne potwierdzone orzeczeniem innego lekarza niż lekarz podejmujący działanie wskazały na ciężkie i nieodwracalne uszkodzenie płodu albo nieuleczalną chorobę zagrażającą życiu dziecka;
- 3) zachodziło uzasadnione podejrzenie, potwierdzone zaświadczeniem prokuratora, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego.

Wprowadzona w 1996 r. dopuszczalność przerwania ciąży w sytuacji, kiedy kobieta znajduje się w trudnych warunkach życiowych lub w trudnej sytuacji materialnej (możliwość taka istniała w latach 1956–1993 i postulowana jest obecnie przez środowiska lewicowe i feministyczne), została uznana przez Trybunał Konstytucyjny¹ za sprzeczną z art. 38 Konstytucji RP głoszącym, iż „Rzeczpospolita Polska zapewni każdemu człowiekowi prawną ochronę życia”.

W prawie cywilnym, którego działem jest prawo rodzinne, istnieje wiele regulacji chroniących interesy majątkowe dzieci poczętych. Mają one niekiedy rodowód aż w prawie rzymskim i funkcjonują niezależnie od tego, w jaki sposób aktualnie uregulowana jest dopuszczalność przerywania ciąży. Dziecko poczęte, pod warunkiem że urodzi się żywe, może m.in.: dziedziczyć po osobie, która zmarła zanim ono się urodziło (art. 927 § 2 KC), dochodzić wyrównania szkód uczynionych mu w życiu płodowym (art. 446¹ KC), a także – już w fazie życia płodowego ojciec może uznać je za swoje dziecko (art. 75 KRO).

IV. Pokrewieństwo

Krąg osób zaliczanych do rodziny wyznaczony jest przede wszystkim przez pokrewieństwo. Występuje pokrewieństwo w linii prostej (pradziadek – babcia – ojciec – córka – wnuk – prawnuczka itd.), łączące osoby, które pochodzą bezpośrednio (matka – syn) lub pośrednio (dziadek – wnuczka) jedna od drugiej oraz pokrewieństwo w linii bocznej (rodzeństwo, kuzynostwo), kiedy to dane osoby nie pochodzą od siebie, a wiąże je to, że mają wspólnego przodka (art. 61⁷ KRO).

Pokrewieństwo mierzy się w stopniach. Stopień pokrewieństwa w linii prostej równy jest liczbie pokoleń dzielących dane osoby (ojciec i córka są krewnymi pierwszego stopnia, dziadek i wnuczka to krewni w stopniu drugim, prababka i prawnuk spokrewnieni są w stopniu trzecim). Krewni w linii prostej mogą być krewny-

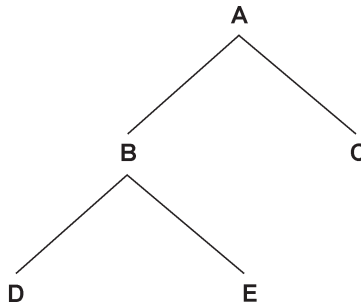
¹ Orz. TK z 28.5.1997 r., K 26/96, OTK 1997, Nr 2, poz. 1.

mi wstępnymi, jeżeli są starsi od osoby, w stosunku do której ustalamy pokrewieństwo, lub też krewnymi zstępnymi, jeżeli są od niej młodszy.

Stoień pokrewieństwa w linii bocznej równy jest natomiast liczbie urodzeń potrzebnych do zaistnienia osób, których koligację opisujemy (dlatego rodzeństwo, to krewni drugiego stopnia w linii bocznej, gdyż do zaistnienia tej relacji konieczne były dwa urodzenia, tj. każdego z nich).

Rys. 1. Koligacje (I)

- ABE, ABD, AC – krewni w linii prostej,
- A w stosunku do B (także B wobec D, A wobec C) jest krewnym wstępnym 1. stopnia w linii prostej (wstępnymi to pokolenia starsze),
- D w stosunku do B (także E wobec B, C wobec A) jest krewnym zstępnym 1. stopnia w linii prostej (zstępnymi to pokolenia młodsze),
- ED – rodzeństwo (krewni w linii bocznej 2. stopnia; w linii bocznej nie ma pokrewieństwa 1. stopnia),
- EC – krewni w linii bocznej 3. stopnia (np. wuj i bratanek).

V. Powinowactwo

W odróżnieniu od pokrewieństwa, które jest węzłem biologicznym, więź powinowactwa powstaje w konsekwencji zawarcia małżeństwa i dotyczy relacji między małżonkiem a rodziną współmałżonka. Powinowatym jest krewny małżonka, czyli np.: pasierbica (jej/jego dziecko), teściowa (jej/jego matka), szwagier (jej/jego brat).

Więź powinowactwa trwa pomimo ustania małżeństwa. Ma to uzasadnienie w świetle reguł prawa małżeńskiego, zabraniających zawierania małżeństw osobom powinowatym w linii prostej (art. 14 KRO).

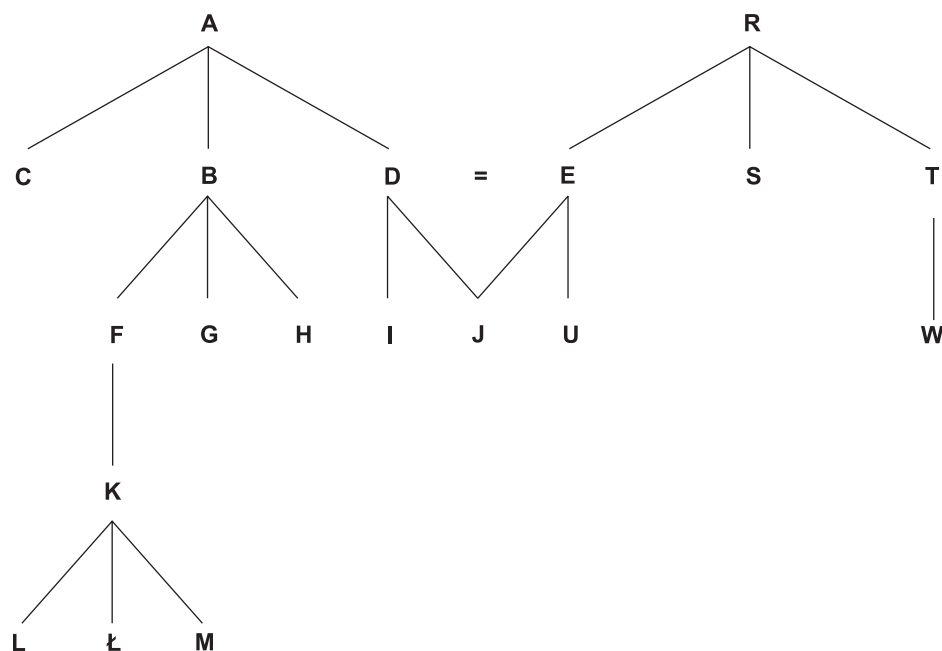
Także wiele innych przepisów reguluje skutki powinowactwa. Są wśród nich zarówno przepisy KRO (np. art. 19, 144, a pośrednio także art. 56 § 2), jak i innych aktów prawnych, w tym np.:

- 1) art. 115 § 11 KK, w którym zaliczono powinowatych w linii prostej i w linii bocznej (do drugiego stopnia) do istotnego w prawie karnym grona osób najbliższych;

- 2) art. 24 KPA wskazujący na spowinowacenie ze stroną postępowania, jako powód wyłączenia urzędnika z prowadzenia sprawy i art. 83 KPA pozwalający osobom w bliskim stopniu spowinowacanym ze stroną postępowania odmówić składania zeznań;
- 3) przepisy ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych zaliczają pasierbów do kręgu osób uprawnionych do renty rodzinnej.

Ranga prawna powinowactwa wzrasta wraz z coraz większą liczbą rozwodów i ponownym zawieraniem związków małżeńskich, a więc ze wzrastającą liczbą rodzin określanych jako rekonstruowane. Konsekwencją tego zjawiska jest m.in. niedawna zmiana KC¹ włączająca pasierbów do kręgu spadkobierców ustawowych.

Rys. 2. Koligacje (II)

- D i E są małżeństwem (=),
- C, B, D to potomstwo A, a E, S, T to potomstwo R, czyli krewni zstępni w linii prostej 1. stopnia,
- F, G, H to potomstwo B, a więc wnuki A (jego krewni w linii prostej 2. stopnia),
- I, J to potomstwo D, a więc wnuki A (krewni A w linii prostej 2. stopnia) oraz kuzynostwo F, G, H (ich krewni w linii bocznej 4. stopnia),
- J to wspólne dziecko D i E,
- A i L są krewnymi w linii prostej (stopień 4),
- L i J są krewnymi w linii bocznej (stopień 6),
- F i G są rodzeństwem, a więc krewnymi w linii bocznej (stopień 2, gdyż w linii bocznej nie ma stopnia 1.),

¹ Dz.U. z 2009 r. Nr 79, poz. 662.

- K i E są spowinowaceni w linii bocznej (stopień 4),
- E i A są spowinowaceni w linii prostej (stopień 1),
- D i U są spowinowaceni w stopniu 1. (U jest pasierbem lub pasierbicą D).

§ 4. Zasady prawa rodzinnego

Główne idee, jakimi kieruje się ustawodawca tworząc takie a nie inne uregulowania prawne, przyjęto nazywać zasadami prawa. Wspólne dla całego systemu prawnego są zasady ustroju państwa formułowane na gruncie prawa konstytucyjnego. Poza nimi można wskazać zasady, na których oparto rozwiązania właściwe dla poszczególnych dyscyplin szczegółowych prawoznawstwa.

Wśród zasad prawa rodzinnego (autorzy przedstawiają rozmaite ich katalogi) wymienić należy w szczególności zasady:

- 1) dobra dziecka;
- 2) ochrony rodziny;
- 3) ochrony prywatności życia rodzinnego;
- 4) solidarności grupy rodzinnej;
- 5) trwałości małżeństwa;
- 6) świeckości.

I. Zasada dobra dziecka

Odwołanie do dobra dziecka wyrażono w wielu przepisach KRO wprost, a tam gdzie nie zostało to wyraźnie wypowiedziane, również łatwo dostrzec, iż stanowiło troskę ustawodawcy. Publiczne i prywatne instytucje pomocy społecznej, sądy, władze administracyjne oraz ciała ustawodawcze mają obowiązek kierowania się w swej działalności dyrektywą najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka, czyli jego dobrem. Sens zasady dobra dziecka sprowadza się do zapewnienia dziecku maksymalnej ochrony jego interesów zarówno osobowych, jak i majątkowych. Ważną dyrektywą jest, by poszukiwanie w danym momencie optymalnych dla dziecka rozwiązań, zawierało też troskę o los dziecka w dalszej perspektywie czasowej.

Starając się rozwiązywać problemy prawne zgodnie z zasadą dobra dziecka należy często poszukiwać optymalnego rozwiązania odwołując się do wiedzy pozaprawnej z zakresu psychologii, pedagogiki, pracy socjalnej, medycznej i innych dziedzin, najlepiej bezpośrednio od specjalistów z tych obszarów wiedzy.

Prawnicy zbyt często powołują się na klauzulę dobra dziecka bez jasnego zadeklarowania co przez to sformułowanie rozumieją. Dotyczy to zarówno opracowań naukowych, jak i orzeczeń sądów.

II. Zasada ochrony rodziny

Wyrażono ją wprost w art. 18 Konstytucji RP, w wielu przepisach KRO oraz wielu innych aktów prawnych. U jej podstaw leży teza głosząca, iż rodzina powinna być chroniona przez państwo dla zachowania ładu społecznego.

Przykładowo za naruszenie omawianej zasady Trybunał Konstytucyjny uznał preferowanie w dostępie do świadczeń socjalnych osób żyjących w konkubinacie w stosunku do osób żyjących w formalnie zawartym związku małżeńskim. Podkreślono negatywne oddziaływanie przepisów motywujących osoby ubogie do występowania o rozwód lub o separację, aby w ten sposób uzyskać status osoby samotnej i otrzymać przewidziany w ustawie o świadczeniach rodzinnych dodatek dla osób samotnie wychowujących dziecko¹.

III. Zasada ochrony prywatności życia rodzinnego

Nazywana jest też zasadą autonomii rodziny względem wpływów zewnętrznych, w szczególności zaś wpływów państwa. Funkcjonowanie rodziny, które nie może być dla państwa obojętne, nie powinno jednak wzbudzać u władz publicznych nadmiernego (tj. prowadzącego do nieuzasadnionych ingerencji) zainteresowania. Jeżeli ingerencja państwa w życie rodziny jest niezbędna (np. dla ochrony wyższych wartości niż owa prywatność, takich jak chociażby ochrona dobra dziecka), wówczas powinno do niej dojść z poszanowaniem reguł wynikających z konstytucyjnej zasady pomocniczości.

Zasada pomocniczości sprowadza się do trzech tez:

- a) w wykonywaniu tego, co rodzina lub jednostka potrafi samodzielnie czynić (z czym potrafi samodzielnie sobie poradzić), państwo nie powinno jej zastępować;

Dopóki rodzina funkcjonuje w sposób poprawny, dopóty instytucje państwa nie powinny w jej życie w żaden sposób ingerować (np. przejmując pieczę nad dzieckiem lub przekazując świadczenia socjalne).

- b) państwo powinno wspierać rodziny i jednostki w tych ich zadaniach, którym pomimo starań nie są one w stanie samodzielnie podołać;

Działania państwa podejmowane zgodnie z zasadą pomocniczości powinny zmierzać do umożliwienia osobom i rodzinom przezwyciężenia trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie pokonać, wykorzystując własne środki, możliwości i uprawnienia. Wspieranie powinno w miarę możliwości doprowadzić do życiowego usamodzielnienia osób i rodzin oraz ich integracji ze środowiskiem.

Spośród instytucji prawa rodzinnego przykładem regulacji nawiązujących do zasady pomocniczości, czyli przyjętych w celu udzielania wsparcia rodzinie jest np. ograniczenie władzy rodzicielskiej, zwłaszcza w formie umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Wsparcie powinno doprowadzić do ponownego podjęcia przez nią zadań związanych z pieczę nad dzieckiem (pomoc dla samopomocy).

¹ Cyt. wyżej wyr. TK z 18.5.2005 r.